

ZÂHİD KEVSERİ

Dünyâ, *el-‘Akl ve fazluhû*; Malatî, *et-Tenbih ve r-red*; Bâkılânî, *el-İnsâf*; Dârekutnî, *Ehâdîşü'l-Muvaţta'*; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fıraq*; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*; Cüveynî, *el-‘Aki-detü'n-Nizâmiyye*; İbn Hazm, *en-Nübez*; Gazzâlî, *Qânûnû't-te'vil*; İsferyânî, *et-Tebşîr fi'd-dîn*; Kayserânî, *Şürûţü'l-e'immeti's-sitte*; Hâzîmî, *Şürûţü'l-e'immeti'l-hamse*; İbn Meymûn, *el-Muqaddimâtü'l-hams ve'l-‘işrûn min Delâletü'l-hâ'irîn*; İbnü's-Sîd el-Batalıyevsî, *Kitâbü'l-Hadâ'ik*; Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*; İbn Kutluboğa, *Münyetü'l-elma'î*; Sirâcüddin el-Gaznevî, *el-Ğurretü'l-münife*; Devvânî, *Haqqatü'l-insân ve'r-rûhî'l-cevvâl*; Hammâdî, *Keşfü esrâri'l-Bâttıniyye*; İbrâhim b. Mustafa el-Halebî el-Mezârî, *el-Lüm'a*. Zâhid Kevserî ayrıca kendi kitaplarında verdiği bilgilere göre Mısır'a gitmeden önce İstanbul'da yirmi üç eser yazmış, fakat kütüphane kayıtlarında bunların nüshalarına rastlanmamıştır.

Kevserî'ye dair çeşitli monografiler yazılmıştır: Ahmed Hayrî, *el-İmâm el-Kevserî* (Kahire 1373); Hâmid İbrâhim Muhammed, *eş-Şeyh Muhammed, Zâhid b. Hasan b. 'Alî el-Kevserî ve cühûdühü'l-kelâmiyye* (1988, doktora tezi, Câmîatü'l-Ezher); Mehmet Emin Özafşar, *Muhammed Zahid Kevseri Hayatı Eserleri Fikirleri ve Hadisçiliği* (1989, yüksek lisans tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Dayfullah Hamed Necî el-Manâsır, *Cühûdü'l-Kevserî fi 'ilmi'l-hadîş* (1993, yüksek lisans tezi, Câmîatü Ürdün); Muhammed Saîd Hawvâ, *el-Kevserî ve cühûdühü fi 'ilmi'l-hadîş* (Amman 1996); Ebû'l-Feyz İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *Beyânü telbîsü'l-müfterî Muhammed Zâhid el-Kevserî (Reddü'l-Kevserî 'ale'l-Kevserî)* (Riyad 1413); Muhammed Behcet el-Baytâr, *el-Kevserî ve ta'likâtühû* (Kahire 1938; nşr. Muhammed Hamed el-Hamûd, Tâif 1410/1990). Zâhid Kevserî hakkında iki sempozyum düzenlenmiştir. Bunların ilki Düzce'de yapılmış ve sunulan bildiriler *Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı-Eserleri-Tesirleri* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1996). Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin öncülüğünde yine Düzce'de gerçekleştirilen ikinci sempozyumun bildirileri ise *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri* adıyla neşredilmiştir (Düzce 2007).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Zâhid Kevserî, *Mağâlâtü'l-Kevserî* (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388, s. 33, 62-63, 148-153,

335, 355-378, 409, 476; a.m.f., *el-İstibâr fi't-tehaddüs 'ani'l-cebr ve'l-ihtiyâr*, Kahire 1370/1951, s. 22; a.m.f., *Nağra 'âbire fi mezâ'imî men yünkiru nüzûle 'İsâ 'aleyhi's-selâm kable'l-âhire*, Kahire 1943, s. 93-114; a.m.f., *İrgâmü'l-merid*, İstanbul 1328, s. 26-45, 61, 110-112; a.m.f., *et-Tahtîrû'l-veciz fîmâ yebteğihî'l-müsteciz*, Kahire 1341, s. 26, 75-78; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-‘Aki-detü'n-Nizâmiyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1367/1948, neşredenin notu, s. 38; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, neşredenin girişi, s. 17; Ahmed Hayrî, *el-İmâm el-Kevserî*, Kahire 1372, s. 5-32; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1981, IV, 128-138; Hâmid İbrâhim Muhammed, *eş-Şeyh Muhammed Zâhid b. Hasan b. 'Alî el-Kevserî ve cühûdühü'l-kelâmiyye* (doktora tezi, 1988), Câmîatü'l-Ezher, s. 37-84, 105-119, 162-163, 238, 244, 254, 326; Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, *et-Tenkil limâ verede fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil* (nşr. M. Nâsırud-din el-Elbânî – M. Abdürezzâk Hamza, neşredenin girişi, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî's-selefiyye), I, s. b; Mehmet Emin Özafşar, "Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı", *Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, İstanbul 1996, s. 29-54; a.m.f., "Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hadis Yönü", a.e., s. 83-105; Yakup Çiçek, "Muhammed Zâhid Kevserî'nin Tasavvufî Görüşleri", a.e., s. 127-141; Muhammed b. Abdullah Âlû Reşid, *el-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî ve ishâmâtühü fi 'ilmi'r-rivâye ve'l-İsnâd*, Amman 1430/2009; M. Abdüşşehid en-Nu'mânî, "Şîlatü'l-İmâm el-Kevserî bi 'ulemâ'î şîbhî'l-kârretî'l-Hindiyetî'l-Bâkistâniyye", *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, Düzce 2007, s. 175-198; Pehlû Düzenli, "Allâme Kevserî'nin Fetvâ Usulü Anlayışı", a.e., s. 420-428; Ramazan Altıntaş, "Kevserî'nin Ta'lik Yöntemine Bir Bakış", a.e., s. 545; Mehmet Özgenel, "Kevserî'ye Göre Haber-i Vâhidin İtikadî Konularında Delil Olma Meselesi", a.e., s. 567; Ramazan Muslu, "Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Tasavvuf", a.e., s. 698-699; Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2007, II, 180-188; Ebû'l-Hüseyn Mahbûb Ali Şâh – Abdurrahman Şâh Velî, "eş-Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayâtüh ve a'mâlüh", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, VI/3, İslâmâbâd 1971, s. 73-90.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ FIKIH. Mısır'ın hareketli ilmi ortamında bir taraftan Muhammed Abduh ekolüne mensup islahat yanlısı âlimler, diğer taraftan İbn Teymiyye ekolünden gelen Selefler ile ateşli tartışmalara giren, yazdığı makale ve kitaplarda bu çevrelere karşı eleştirilerini açıkça dile getirip cevap veren Zâhid Kevserî fıkıh alanındaki telif ve neşirlerinde bu tavrını yoğunlaştırarak sürdürmüştür. Kevserî'nin bu alandaki temel görüşleri şöyledir: Fıkıh, şeriat ve din kavramları birbirinden ayrı düşünülemez, çünkü fıkıh din bilgisi olup din bilgisi dine aykırı olamaz. Muâmelâta ilişkin dinî hükümleri diğerlerinden ayrı tutup değişebilirliğini ileri sürmek tutarsızlıktır. İyi özüm-senip dirayetle tatbik edildiğinde İslâm

ahkâmı müslümanların problemlerini her zaman ve her yerde çözmeye yeterlidir. Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fukahâsının Kitap ve Sünnet'ten Arap dili kural-larına göre anladığı şey ne ise dinî ahkâm odur. Sonraki asırlarda yaşayan fakihler (müteahhirîn) öncekilerin Kitap ve Sünnet'ten çıkardıkları şeylere muhalefet etmez, sadece onların hüküm vermediği veya sonradan ortaya çıkan hususlarda hüküm verebilir; onların ihtilâf ettiği meselelerde tercihte bulunabilir. Bu çerçevede örf ya da maslahat hükümlerin değişmesine gerekçe yapılamaz. Bu gerekçelerle bazı şer'î hükümleri yürürlükten kaldırmak ise ahkâm neshetmektir, bu ise insanın teşrî alanına müdahalesi anlamına gelir. Teşrî alanı münhasıran Allah'a aittir (*Mağâlâtü'l-Kevserî*, s. 108, 111, 113-116). Fakihlerin, sadece genel geçer hale gelmiş olan ve şer'î hükümlerle çatışmayan örfün kıyas ve eseri (sahâbe ve tâbiîn görüşleri) tahsis edebileceği, hususi örfün ise ancak kıyas ve eserle çatışmadığı sürece o yöreye mahsus hüküm bildireceği yönündeki görüşünü benimseyen Kevserî'ye göre akılla tesbit edilen dünyevî maslahatın şer'î delillerle çatışabileceğini söylemek Allah'ın kulların maslahatını bilmediği anlamına gelecektir. Bu sebeple nas ve icmâin maslahatla çatıştığı durumlarda maslahatın tercih edileceğini söyleyen (*et-Ta'yîn*, s. 238 vd.) Hanbelî âlimi Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî bu yanlış görüşün kapısını ilk açan kişi olmuştur. İbn Kayyim el-Cevziyye de *et-Turuğu'l-hükmiyye* ve *İ'lâmü'l-muvakkî'in* adlı eserlerinde nas-maslahat ilişkisi konusunda benzer bir yanlış içindedir (*Mağâlâtü'l-Kevserî*, s. 119, 319, 331). İbadetlere dair olanların aksine muâmelâta dair hükümlerin zamanın gereği doğrultusunda değişebileceği de söylenemez; çünkü bu doğrudan doğruya insana teşrî yetkisi tanımak demektir. Esasen muâmelâta dahil hükümlerin kulların dünyevî maslahatları için vazedildiği fikri de hiçbir temele dayanmaz (a.g.e., s. 118-119). Bu bağlamda savaşa ele geçirilen arazileri gaziler arasında taksim etmemek, müellefe-i kulûbdan bazı kimselere zekât verilmesi uygulamasını durdurmak, zıfafa girilmiş eşe bir mecliste tek lafızla söylenen üç talak üç talak saymak gibi icraatlarında Hz. Ömer'in nassa aykırı olsa da maslahatı esas aldığı söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda İbn Receb'in Hz. Ömer'in icraatlarıyla ilgili bir tasnifini aktaran Kevserî, onun bu uygulamasının ve benzeri hususlardaki uygulamalarından her biri-

nin ayrı bir izahı bulunduğunu ileri sürer (a.g.e., s. 13 vd.; *el-İşfâk 'alâ aḥkâmi't-ṭalâk*, s. 43-44). Kevserî müctehid imamların birbirinden istifadede bir aile gibi olduğunu, fikhî meselelerin dörtte üçünde ittifak ettiğini, farklı görüşlerinin delillerinin yapısından ve anlaşılma tarzının farklılığından kaynaklandığını, fukahanın cüz'î meselelerde ihtilâfının dinde ayrılığa düşmek değil aksine dini ikame etmek anlamına geldiğini söyler (*Maḳâlâtü'l-Kevser*, s. 109, 138-139, 151; *Te'nîbü'l-Haṭîb*, s. 7, 9). Şehâbeddin Mercânî'ye (*Nâzûretü'l-Haḳ*, s. 58) muvafakat ederek Hanefî mezhebi imamlarından Ebû Yûsuf, Züfer ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin mutlak müctehid olduğunu savunur ve Şeyhülislâm İbn Kemal'in bu imamları mezhepte müctehid mertebesinde saymasını isabetli bulmaz (*Hüsnü't-Tekâdî*, s. 25; *Lemeḥâtü'n-nazar*, s. 24). Hanefî mezhebine taassup derecesinde bağlılığı, bid'at ehli kabul ettiği mezheplere ve özellikle Şî'a'ya karşı sert bir tutum sergilediği bilinen Kevserî, Sünnî imam ve âlimleriyle Ehl-i beyt imamlarına karşı saygı ve minnettarlık ifade eden üslûbunu da her zaman korumuştur. Muhammed Âbid es-Sindî'nin *Tertîbü Müsnedi'l-İmâmî's-Şâfi'î'si*, Beyhâkî'nin İmam Şâfiî'nin icthadlarına dayanak olan âyetlerden teşkil ettiği *Aḥkâmü'l-Kur'ân*'ı, Takıyyüddin es-Sübkî'nin *Fetâvâ'sı*, İbn Hazm'ın fikhî usulüne dair *en-Nübez*'i, İbn Ebû Hâtim'in *Âdâbü's-Şâfi'î'si*, Zeydî âlimi Şerefeddin es-Seyyâgî'nin İmam Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen *el-Müsned*'ine (*el-Mecmû'*) *er-Ravzü'n-naḳîr* adıyla yazdığı şerh gibi farklı mezheplere mensup pek çok müellifin eserinin neşrine ön ayak olması, bunlara takdim yazıları yazması bunun bir göstergesidir. İmam Ebû Hanîfe'nin ve diğer mezhep imamlarının -son derece sınırlı sayıda da olsa- bazı meselelerde, delillerini tam anlamıyla araştırmadan kendilerinden önceki âlimlere uyarak şâz görüşler benimsediklerini söylemesi (*Maḳâlâtü'l-Kevser*, s. 253), hatta İbn Ebû Şeybe'nin İmam Ebû Hanîfe'nin hadise aykırı görüşler ileri sürdüğünü iddia ettiği 125 meselenin onda birinde haklı olabileceğini söylemesi de bu durumu teyit eder (*en-Nüketü't-ṭarife*, s. 5).

Zâhid Kevserî özel olarak İmam Ebû Hanîfe'nin, genel olarak da Hanefî mezhebinin hadisi esas alma noktasında diğer mezheplerden geri kalmadığını sıkça dile getirerek Ebû Hanîfe'nin hadisi müktesebatının özellikle hadisi kökenli bazı âlimlerin zannettiğinin aksine yeterli olduğunu ve onun en az diğer imamlar kadar icti-

hadlarında hadisi esas aldığını, esasen o dönemde Küfe'nin hadis birikimi bakımından diğer İslâm merkezlerinden ileri seviyede bulunduğunu ileri sürmüştür (*Te'nîbü'l-Haṭîb*, s. 296 vd.; *Fikhü ehli'l-İrâk ve ḥadîşühüm*, s. 32 vd., 51, 52, 60 vd.). Hanefî mezhebinin hükümlerinin diğer mezheplere göre daha kuvvetli olduğunu savunan Kevserî, İmam Ebû Hanîfe'nin kırk kadar fakih talebesinin teşkil ettiği fikhî heyetinin istişaresiyle meseleleri çözüme bağlamasını buna delil gösterir (*Fikhü ehli'l-İrâk ve ḥadîşühüm*, s. 55-56). Sünnî mezheplerin tamamının delile dayanmada aynı hassasiyeti gösterdiğini söylemeyi de ihmal etmez (*en-Nüketü't-ṭarife*, s. 8). Bir makalesine başlık olarak koyduğu, "Mezhepsizlik dinsizliğin köprüsüdür" sözünü (*Maḳâlâtü'l-Kevser*, s. 161) sıkça kullanır, fikhî meselelerde ictihad edecek seviyeye erişemeyenlerin bir mezhebe bağlanması gerektiğini söyler ve taklide karşı çıkan İbn Hazm ile Şevkânî gibi müelliflere sert eleştiriler yönelir. Bu çerçevede, müslümanların tarih boyunca tâbi olageldiği mezhepleri terketme çağrısının kökeninin İslâm düşmanı çevrelerde aranması gerektiğini ileri sürer. Bir imamı taklit etme durumunda bulunanların belli bir mezheple sınırlı kalmadan diledikleri meselelerde diledikleri mezheplerin hükmüyle amel edebileceği şeklindeki görüşün müctehidlerin bütün icthadlarında isabet ettiğini savunan Mu'tezile'ye ait olduğunu belirten Kevserî'ye göre telifik (mezheplerin hükümleriyle karma bir şekilde amel etmek) câiz değildir; bu meselede doğru olan, ictihad ehliyeti bulunmayanların bir mezhebi tercih edip o mezhebin görüşleriyle amel etmesidir. Ruhsatların ardına düşmek de din-darlıkları bağdaşmayan, hevâ ve hevese uymak anlamına gelen bir tutumdur (a.g.e., s. 147, 168-170). Dinin tamamlandığını, beyan edilmesi gereken bütün hükümlerin Kitap ve Sünnet'te beyan edildiğini, dolayısıyla kıyasla ictihadın bâtıl sayıldığını iddia eden İbn Hazm'ın (*en-Nübez*, s. 44) bu görüşünü eleştirir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklama fonksiyonunun nassı olduğu gibi nakletmekten daha geniş bir anlam ifade ettiğini vurgular (a.g.e., a.y.). İbn Hazm gibi taklidi reddeden Şevkânî hakkında da benzer bir tavır sergiler; hatta Şevkânî'yi icmâi delil kabul etmemesi dolayısıyla daha ağır biçimde eleştirir. Aynı şekilde İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'yi de birtakım itikadî görüşleri yanında icmâa aykırı hüküm vermeleri sebebiyle sert biçimde tenkit eder (*Maḳâlâtü'l-Kevser*, s. 418; *el-İşfâk*, s. 74-75).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *en-Nübez fi usûli'l-fıkhî'z-Zâhiri* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1360/1940, s. 44; Tüfi, *et-Ta'yîn fi şerhi'l-Erba'în* (nşr. Ahmed Hâc M. Osman), Beyrut-Mekke 1419/1998, s. 238 vd.; Mercânî, *Nâzûretü'l-Haḳ fi farziyyeti'l-işâ' ve in lem yeğibi's-şafaḳ*, Kazan 1287/1870, s. 58; M. Zâhid Kevserî, *Maḳâlâtü'l-Kevserî* (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388, tür.yer.; a.mlf., *el-İşfâk 'alâ aḥkâmi't-ṭalâk*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), s. 43-44, 74-75; a.mlf., *Fikhü ehli'l-İrâk ve ḥadîşühüm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1390/1970, s. 32 vd., 51, 52, 55-56, 60 vd., 94 vd.; a.mlf., *en-Nüketü't-ṭarife fi't-tahaddüş 'an rudüdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe*, Karâci 1407/1987, s. 5, 8; a.mlf., *Te'nîbü'l-Haṭîb 'alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib*, [baskı yeri yok] 1410/1990, s. 7, 9, 296 vd.; a.mlf., *Mukaddimâtü'l-İmâm el-Kevserî*, Beyrut 1418/1997; a.mlf., *Hüsnü't-teḳâdî fi sreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Kahire 1368/1948, s. 25; a.mlf., *Lemeḥâtü'n-nazar fi sreti'l-İmâm Züfer*, Humus 1388/1969, s. 24; Mehmet Ali Yargı, "Muhammed Zâhid el-Kevserî (1863-1952), Hayatı, Eserleri ve Fikhî Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 313-330.

EBUBEKİR SIFIL

ZÂHİDİ

(الزاهدي)

Ebû'r-Recâ Necmüddin Muhtâr
b. Mahmûd b. Muhammed
ez-Zâhidî el-Gazmîni
(ö. 658/1260)

Mu'tezilî-Hanefî âlimi.

Hârizm'in Gazmîn (Gazmîne, Gazvîne) kababasıdır. Hanefî mezhebinde önemli başvuru kaynaklarından biri haline gelen *Kunyetü'l-Münye* adlı eserine nisbetle "Sâhibü'l-Kunye" olarak da bilinir. Sadrükkurrâ Yûsuf b. Muhammed el-Kaydî el-Hârizmî'den kıraat, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'den kelâm, muhtesib Alâeddin Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî, Kadı Fahrreddin Bedî b. Ebû Mansûr el-Arabî el-Kuzebnî, Sirâcüddin Muhammed b. Ahmed el-Kuzebnî, Rûknüleimme Abdülkerîm b. Muhammed el-Medîni es-Sabbâgî, Ebû'l-Meâlî Tâhir b. Muhammed el-Hafsî, Necmeddin Kâsım b. Muhammed el-Hayyâz ve Şemseddin Muhammed (Ahmed) b. Abdülkerîm et-Türkistânî'den fikhî, Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübrâ'dan ve daha başkalarından hadis, Ebû'l-Fazl Sâbit b. Muhammed b. Ömer el-Çağmîni, Sekkâkî ve Nâsirüddin el-Muttarri'î'den edebiyat ve belâgat tahsil etti. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a gitti ve ileri gelen âlimlerle münazaralar yaptı. Ardından Anadolu'ya geçti; zirâ müddet Karamanoğulları'nın idaresi altındaki Lârende'de (Karaman) ikamet etti. Fakih-